

concepts differentiating new notions and further building up the notional basis of the sustainable development concept.

The following mechanism of enriching the basic component with new meanings has been observed: a content segment of the interpretative field of a concept gets further development and starts functioning as a new derived concept of the next level. The interpretative fields of the concepts of the second level intersect. The notions of the primary and final interpretative fields and their definitions are introduced.

Some concepts of the near nuclear zone demonstrate a multi-module structure of the informative content: the modules of the derived concepts expand the cognitive characteristics and foster the further development of the key notions of the conceptual system forming cognitive chains from a narrower notion to a broader one.

The derived forms of the concept *SUSTAINABILITY (SUSTAINABLE, SUSTAINABLY, UNSUSTAINABLE, UNSUSTAINABLY)* get evaluative meanings and create separate segments of the evaluative zone of the concept.

Further perspectives of the research are connected with the complex analysis of the concept *SUSTAINABLE DEVELOPMENT* as a coherent mental unit and the investigation of its macrostructure, it is also important to expand the language basis of the nominative field of the concept under research.

Key words: concept, informative content, interpretative field, evaluative zone, conceptual system.

УДК 81.2

Світлана РИБАЧОК

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ЗАСІБ МАНІПУЛЯЦІЇ

У статті проаналізовано засоби маніпуляції суспільною свідомістю на когнітивному, соціальному та дискурсивному рівнях економічного дискурсу.

Ключові слова: економічний дискурс, маніпуляція, маніпулятивний вплив.

Сучасні інформаційні комунікативні технології стають потужними засобами впливу на суспільну свідомість в інтересах певних соціальних груп, державних інститутів, політичних партій чи олігархічних кланів. Це зумовлює потребу у комплексному підході до аналізу засобів маніпуляції, виявлення їх сутнісних

аспектів, закономірностей виникнення, залежності від економічних, політичних, соціальних процесів та контролю даного явища у суспільних відносинах.

Питання маніпуляції свідомістю були і є предметом вивчення психологів, політологів, соціологів, лінгвістів У лінгвістиці широко досліджуються маніпуляції особистістю у політичному, рекламному, педагогічному та інших типах дискурсів (Т.ван Дейк, С. Кара-Мурза, Г. Г. Почепцов, Є.Л. Доценко, В. Дмитрук, Бочарова Є.А. та ін.). Значний інтерес у цьому плані викликає економічний дискурс як різновид інституційної дискурсивної практики, який організовує соціально-економічну діяльність в суспільстві. Враховуючи теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних вчених, економічний дискурс у даній роботі розглядається як мовна діяльність економічних суб'єктів у сферах інституційного спілкування, що вербалізується у формі текстів економічної спрямованості в їх жанровому та функціональному різноманітті. Економічний дискурс виконує певні функції в суспільстві: інформаційну, організуючу, контролюючу, маніпулятивну, прогнозуючу та інш., які складаються з комунікативних інтенцій, що конкретизують основну мету соціалізації людини – перетворення в члена суспільства, що розділяє систему універсальних і специфічних цінностей, знань і думок, норм і правил поведінки відповідного економічного інституту т.д. Економічний дискурс як різновид інституційної дискурсивної практики є гетерогенним утворенням, специфіка якого зумовлена сукупністю економічних теорій, кількість яких постійно зростає.

Проблема вивчення маніпуляції в суспільних відносинах залишається актуальною до тепер. Існує багато визначень даному терміну. Маніпуляція - це різновид прихованого мовного впливу, спрямованого на досягнення власних цілей суб'єкта впливу, котрі не збігаються з намірами або суперечать бажанням та інтересам об'єкта впливу, при цьому здійснюється неусвідомлюваний з боку об'єкта контроль над його свідомістю за допомогою спотвореної, необ'єктивної подачі інформації, зафіксованої в тексті [2, с. 304-306]. Маніпуляція – це вид впливу, при якому майстерність маніпулятора використовується для прихованого впровадження в психіку адресата цілей, бажань, намірів, відносин або установок,

які не збігаються з тими, які є у адресата в даний момент [5, с. 165-167]. У даній роботі *маніпуляція* визначається як соціопсихолінгвістичне явище чи подія, в межах якої здійснюється прихований вплив на адресата в інтересах окремого індивідуума чи соціальної групи.

Деякі лінгвісти застерігають, що маніпуляція не має чітких термінів для опису, оскільки маніпулятивний вплив не завжди можна доказати, про маніпулятивність тексту не можна говорити *apriori*. Наголошуючи на принциповій відмінності між переконанням та маніпулюванням, Т ван Дейк вказує, що при переконанні співрозмовники вільні у виборі і діях, в залежності від того, чи вони приймають, чи відкидають аргументи співрозмовника. Жертвами маніпуляцій стають пасивні співрозмовники, котрі не здатні розгледіти чи зрозуміти справжні цілі, бажання та установки маніпулятора, побачити наслідки своїх дій через відсутність знань [6, с.361]. Наприклад, ЗМІ в статтях про емігрантів подають інформацію таким чином, що певні соціальні верстви населення звинувачують у кризовій економічній ситуації не уряд, а емігрантів. Очевидно, що межі між переконанням і маніпуляцією в такому повідомленні досить нечіткі: деякими індивідуумами можна маніпулювати за допомогою таких текстів, а деякими – ні. Отже, маніпуляція є складне трансдисциплінарне явище, що включає когнітивні аспекти як форми впливу на способи мислення індивідумів, соціальні, як взаємодію між учасниками різних соціальних груп, і дискурсивні, оскільки маніпуляція здійснюється через вербальне повідомлення, текст [6, с. 361]. Когнітивні, соціальні та дискурсивні аспекти формують інтегративний підхід до даного розгляду маніпуляції в економічному дискурсі.

У *когнітивному аспекті* маніпуляція в економічному дискурсі є формою контролю за свідомістю суб'єктів економічних відносин, що включає втручання у процеси адекватного розуміння та формування певних ментальних моделей, економічних смислів та аналізує способи репрезентації економічних знань в інтересах певних економічних суб'єктів (індивідуальних, колективних, інституційних). Маніпулювання людьми передбачає маніпулювання їхніми ментальними моделями, такими як знання, думки, досвід, які в свою чергу контролюють їхні дії. Основні

маніпулятивні смисли економічного дискурсу зводяться до спокуси багатством, добробутом, схильнні перед капіталом, грішми. Еволюція суспільного життя уподібнила людину і світ схемі «покупець-товар-продавець», яка поширилась на всю соціополітичну і культурну надбудову сучасного суспільства. Твердження «він може купити все» немає негативної конотації. Чим більше «можеш купити» тим вагоміший авторитет. Звідси можливість «бути купленим» не вважається бути «продажним, недостойним, підлим», «Продається все!» все має ціну. Спокуса багатством, капіталом, що вербалізувалась у формі різних теорій в економічному дискурсі, виражається, наприклад, в марксизмі у побудові моделі отримання прибутку. Такі цілі економіки як забезпечення життєдіяльності (господарювання), справедливий обмін та розподіл, прибуток/збагачення, забезпечення зростаючих потреб, соціалізація - інституціоналізм приховуються за спокусою багатства, побудові моделей отримання прибутків конструюють «мовну реальність» економічного дискурсу з метою маніпуляції свідомістю як способу контролю за діями економічних суб'єктів в процесі перерозподілу багатств. За допомогою дискурсу реалізуються інтереси, бажання та воля суб'єктів економічних відносин, разом з тим дискурс виявляє можливості впливу на суб'єкта, які можуть не співпадають з його намірами.

Наприклад, в економічному дискурсі пострадянських країн звучить поняття “ринкова економіка». Економісти визнають, що характеристики такого типу господарювання як ринкової економіки у цих країнах не діють. Отже називаючи терміном поняттям, що йому не відповідає, не тільки вводить в оману і впливає на суспільну свідомість, але і підриває фундаментальні етичні цінності [4].

У *соціальному аспекті* економічний дискурс маніпулює соціальними установками економічних суб'єктів: самооцінкою, самоствердженням, задоволення зростаючих потреб, прагненням до успіху через прибутки тощо. Загально прийнято, що економічний інститут (будь якої форми власності) чи економічна людина (підприємець, продавець, фінансист, біржовий маклер, спекулянт) – це великі маніпулятори. Економічні дискурси мають прагматичну структуру купівлі-продажу, що в основному приховує цілі і діє в інтересах маніпуляторів. Гроші в економічних дискурсах

визначають прийняття рішень, дозволяють вміло узгоджувати ринкову пропозицію з бажаннями і можливостями (попитом) покупця. Учасники ринку спокушають за допомогою математичних розрахунків, використовують психологічні стереотипи покупців, відволікають і концентрують увагу на уяві – створюють ілюзії (задоволення потреб, кращого життя тощо). Економічний інтерес, який лежить в основі дискурсів в цій сфері, має виражений маніпулятивний вплив.

Дослідники виділяють такі особливості маніпуляції (як колективною, суспільною, так і індивідуальною свідомістю):

1) об'єкт маніпуляції не усвідомлює здійснювану над ним дію, що зумовлено приховуванням справжніх цілей маніпулятора;

2) маніпулятор здійснює вплив не тільки на сферу свідомого (розум), але і на сферу несвідомого (інстинкти, емоції, потреби);

3) маніпулятор управляє ставленням об'єкта маніпуляції до предметів і явищ навколишнього світу в заданому руслі;

4) маніпулятор встановлює контроль над думками, почуттями, поведінкою, відносинами і життєвими установками об'єкта маніпуляції;

5) маніпулятор оперує подачею інформації, яка в результаті зазнає значних змін (дезінформація, селекція, замовчування та ін.) і свідчить про навмисне спотворення фактів дійсності [1, с.3].

Такі принципи стають основою технології управління свідомістю та поведінкою людей, програмуванням думок, настроїв з метою забезпечити таку поведінку, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції. Виділяють різні стратегії, тактики, прийоми мовної поведінки в інтересах окремих індивідів чи соціальних груп. Широко відома стратегія позитивної само презентації («мій-чужий») «мій товар – найкращий» і негативної презентації «їхнього товару», що реалізуються різними тактиками та прийомами у різножанрових текстах. Стратегія ухиляння від істини включає тактики замовчування невігідної інформації в інтересах окремих державних інституцій чи промислово-фінансових груп, навішування ярликів, «сяючих узагальнень», вживання неологізмів, стратегія викривлення інформації включає тактики спрощення понять, замовчування, фальсифікація інформації [2]. Тактики посилення на авторитети використовуються для імунізації виловлювань в науковому економічному дискурсі. У сучасному

медіа просторі економічного дискурсу маніпулятивний вплив направлений на підміну економічних понять, створення фальшивих економічних смислів, міфів, приховування, спотворення та відбір інформації, вплив на сферу несвідомого (інстинкти, емоції), побудову фальшивих аналогій, прикладів та реалізуються дискурсивними структурами.

Дискурсивний аспект виявляє комунікативні способи вираження маніпуляції за допомогою мовних засобів, зумовлених типом і жанром дискурсу. Дієвим засобом маніпулятивного впливу в економічному дискурсі є економічна термінологія, яка не тільки чітко визначає економічні поняття, категорії, відносини, моделі, але і використовується з метою розмивання економічних понять, підміни термінів і понять, заміни термінами іноземного походження, поняття яких не співпадають, чи загальнозживаними словами, детермінологізації.

Базовими відносини економічного дискурсу є відносини між економічними поняттями *товар-гроші* з метою отримання *прибутку, вигоди*, що створює певний маніпулятивний контекст, який реалізується такими загальнозживаними словами як *спекуляції, махінації, інвестиції* та і власне *маніпуляції*, що термінологізуються в економічному дискурсі. Наприклад: *Маніпуляції на Forex, Емісія як інструмент маніпуляцій, The effect of potential manipulations of rates could spread well beyond the financial sector, affecting any business with international operations.* Звідси, маніпуляція стає важливою економічною категорією, яка входить у концептосферу економіки, репрезентує економічні відносини в таких складових економічного дискурсу як фінанси, реклама, облік і аудит, банківська сфера, а відтак формує основні смисли сучасного економічного дискурсу в інтересах певних економічних суб'єктів. Власне самі економічні терміни володіють певним маніпулятивним потенціалом, наприклад, коли економічне поняття *позичка банку, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, терміновості, платності* в одних текстах називають *кредитом*, у інших *допомогою*. Широко використовується маніпулятивний потенціал таких економічних термінів як *девальвація, деномінація, криза, дефолт, дотації, реструктуризація, монополізація* та ін.

Дієвими засобами прихованого впливу є *економетричні, статистичні засоби* економічного тексту. Дослідники вважають числа основними об'єктами маніпуляції і вказують на магію числа в тому, що воно, на відміну від слова, володіє авторитетом точності, неупередженості. Дуже важливо створити образ числа, не надаючи потрібної інформації про кількісні дані, широко поширена маніпуляція т.з. «середніх показників», використання відносних цифр без вказівки абсолютних величин [4]. Стали звичними приклади «безпроцентних» банківських кредитів: *Перший внесок – 0%. Плата за кредит 0%. Комісія 0%*, що суперечить суті поняття кредитування. Суб'єкти (банки), використовуючи свою домінуючу позицію, приховують необхідну інформацію, здійснюють ретельний відбір інформації, використовують недостатність знань клієнтів, створюючи ілюзії, і досягають цілей – привабити клієнтів. Інші приклади маніпуляції цифрами: визначення курсів обміну валют у державних, недержавних банківських установах - різний, на світових біржах і регіональних ринках, податкові ставки, страхові внески, розрахунки ВВП тощо.

Іншими маніпулятивними засобами економічного дискурсу є метафори. Метафоричність економічного дискурсу надає статусу важливої ознаки Маніпулятивний ефект метафори досліджували Лакоф Дж., С. Г. Кара-Мурза, А. Н. Баранов, Е. Л. Доценко, О. Д. Дмитрук. Аналізуючи маніпулятивний потенціал «хибної метафори» С. Г. Кара Мурза вказує на асоціативне мислення і велику економію інтелектуальних зусиль при їх використанні. Людина, щоб діяти в своїх інтересах (а не інтересах маніпулятора) повинна реалістично оцінити теперішній стан справ, бажаний для нього майбутній стан і шлях переходу від теперішнього до майбутнього. Спокуса зекономити інтелектуальні зусилля заставляє застосовувати асоціації, аналогії, називати ці речі іншими назвами, вже вивченими і оціненими [3, с. 249]. Як способи повторної номінації економічні метафори є знаряддям для переконання, маніпулювання суспільною свідомістю, підміни складної економічної проблеми простою моделлю, аналогією, зміни понятійної системи реципієнта, впливу на його поведінку, засобами створення фальшивих смислів та міфів. Найбільш яскраві приклади «помилкових» метафоричних аналогій у сфері функціонування кримінальної метафори, метафори хвороби,

спорту, війни, релігії: *економічні втрати(неефективно використані ресурси), економіка як плацдарм для боротьби (ніякої боротьби не ведеться), банк допоміг рублю зберегти обличчя, православний бізнес, війна з корупцією, живильна сила економіки (грошові перекази заробітчан), power cut (corporate debt), the power of self-belief (economists), premium for risk (deposit insurance).*

Використання риторичних засобів: риторичних питань, евфемізмів, гіперболи, метонімії також сприяють замовчуванню потрібної інформації, неогерентності висловлення, виділенню «потрібних» позитивних/негативних рис. Синтаксичні структури: активні/пасивні, номінативні фокусують потрібний кут зору проблеми. Самі дискурсні/текстові структури не є маніпулятивні; таку функцію та вплив вони виявляють у специфічних комунікативних ситуаціях, способом інтерпретації адресатами у їхніх контекстуальних моделях. Отже, маніпулятивний вплив економічного дискурсу здійснюється за умов недостатності знань та розуміння адресатом спеціальних економічних термінів та неусвідомленості об'єктом маніпуляції здійснюваного над ним впливу, бажання економії інтелектуальних зусиль об'єктом маніпулювання, спотворенням фактів економічної дійсності (дезінформація, приховування, спотворення та відбір інформації тощо), створення ілюзій, міфів, управління ставленням об'єкта маніпуляції до предметів і явищ економічної діяльності в потрібному для маніпулятора руслі; впливу не тільки на сферу свідомого (розум), але і на сферу несвідомого (інстинкти, емоції); домінуючою позицією маніпулятора тощо.

Економічний дискурс, який тісно пов'язаний з політичним, а деколи стає невід'ємною його частиною, належить до сфери соціального впливу, забезпечуючи економічні та політичні інтереси певних суспільних, фінансово-промислових груп, держав. Він відображає економічні інтереси, переконання, ціннісні орієнтації таких груп.

Для прикладу розглянемо фрагмент виступу Прем'єр-міністра України М.Азарова як вищого керівника господарством країни на засіданні Верховної Ради.

«Ми разом напрацювали позитивний досвід узгодження суспільних інтересів ... ми ....готові співпрацювати ..... щирою турботою про інтереси народу України.....

На превеликий жаль, сьогодні ми побачили, що натомість певним силам потрібно лише максимально ускладнити ситуацію. Вони знову пускають у хід їх улюблений метод: брехню, демагогію і популізм...Цим вони тільки активно підіграли валютним спекулянтам, недобросовісним підприємцям, які розкручували ціновий ажіотаж і вчергове спустошили кишені простих людей...

Давайте проаналізуємо і порівняємо два періоди з історії незалежної України. Той, за який відповідає наш Уряд, і той, за який не хочуть брати відповідальність ініціатори розгляду довіри до Уряду. Той, коли вони були при владі.....

Якщо зараз зростання валового внутрішнього продукту порівняно з 2009 роком становить майже 10%, зростання промислового виробництва – біля 18%, збільшення обсягів житлового будівництва – в 1,7 раза, зростання товарообігу – в 1,6 раза, реальної заробітної плати – в 1,4 раза, то як назвати, що відбувалось у 2008-2009 роках?
<http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article>

У даному фрагменті чиновник з метою захисту політичних та економічних інтересів правлячої еліти та затвердження депутатами роботи уряду намагається пояснити, переконати, інтерпретувати впливати як на депутатів, так і на суспільну думку використовуючи такі маніпулятивні засоби:

а) протиставлення *Нас та Їх* для поляризації двох груп *своїх* та *інших*: *ми ...наш уряд ... вони були при владі;*

б) позитивну само презентацію для виправдання *своїх* та звинувачення *інших*: *ми напрацювали позитивний досвід з парламентсько більшістю...громадянським суспільством \вони складнюють ситуацію;*

в) дискредитація та дискримінація опонентів: *вони підіграють валютним спекулянтам, недобросовісним підприємцям, популісти, брехуни;*

г) емоційно-оцінні вирази, метафори, порівняння: *на превеликий жаль, демагоги, брехуни, спустошили кишені простих людей;*

д) універсальні цінності: *турботою про інтереси народу України;*

е) економічні показники термінів, статистичних даних т.з. «середніх показників», без вказівки абсолютних величин:

збільшення обсягів житлового будівництва – в 1,7 раза, показники ВВП у порівнянні 2013 з 2009. Порівняймо: за даними <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/> ВВП у 2009 -3,7%, 2010 +18,5%, 2011 +21,6%, 2012 +7%, 2013 +3,3%.

є) формування та поширення міфу «покращення життя людей»: зростання, збільшення, покращення.

Таким чином, економічний дискурс не тільки надає інформацію про економічні події, але пояснює їх, інтерпретує, аналізує, оцінює, контролює, формує та впливає на суспільну думку і економічну ситуацію в інтересах правлячих еліт. Маніпулятивний потенціал економічного дискурсу, передумовою якого є такі економічні смисли як спокуса багатством, капіталом, перерозподіл багатств, реалізується з метою модифікації думок та поглядів у суспільстві в інтересах домінуючих політично-економічних груп. Перспективними вбачаються подальші дослідження способів та засобів інтерпретації основних технологій інформаційного впливу, що є надзвичайно важливо, як для забезпечення інформаційної безпеки громадянина, так і суспільства у цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гудина О.А. Манипуляция и ее виды в педагогическом дискурсе. / Гудина О.А. <http://journals.tsu.ru/uploads/import/165/files/14-013.pdf>
2. Доценко Е.Л. Психология манипуляции. / Доценко Е.Л. – М., 1997. - С. 165–173.
3. Дмитрук О.В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англійській комунікації / Дмитрук О.В. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2006. — 19 с.
4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / Кара-Мурза С. Г. – М.: Алгоритм, 2000. - 466 с.
5. Штайн К.Э. Манипулятивная стратегия как средство гармонизации общения в рамках рекламного текста / Штайн К.Э // Этика и социология текста: Сб. ст. науч.-метод. семинара «TEXTUS». Вып. № 10. Санкт-Петербург. Ставрополь: Изд-во СГУ, 2004. С. 304–306.
6. Teun A. van Dijk *Discourse and manipulation* / Teun A. van Dijk <http://www.discourses.org/download/articles/>

С. РЫБАЧОК

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК СРЕДСТВО МАНИПУЛЯЦИИ

В статье проанализированы средства манипуляции общественным сознанием на когнитивном, социальном и дискурсивной уровнях экономического дискурса.

Ключевые слова: экономический дискурс, манипуляция, манипулятивное воздействие.

S. RYBACHOK

ECONOMIC DISCOURSE AS A MEANS OF MANIPULATION

Modern information and communication technologies are powerful tools to influence the public opinion in the interests of government institutions, political parties or oligarchic clans. This requires a comprehensive approach to further analysis of manipulative means of economic discourse as a kind of institutional discursive practice consisting of communicative intentions, specifying the main purpose of socialization - the transformation of a member of society into someone sharing system of universal and specific values, economic knowledge and ideas, norms and rules relevant to economic situation.

Manipulation as a complex psycholinguistic phenomenon of hidden impact on a recipient modifies such economic discourse functions as informing, persuading, organizing, and controlling in the best interests of dominant economic and political groups. The article offers the integrative approach to analysis of manipulative means on the cognitive, social and discursive levels that involves overall strategy of economic discourse means.

In terms of cognitive mechanisms manipulation is a form of interference with an adequate understanding of social and economic processes, values, norms of economic activities, formation and modification of certain mental models, economic senses and ways of representing practices of economic actors (individual, collective and institutional) towards reproduction of their power. The social aspect of economic discourse manipulates social attitudes of economic agents, their self-esteem, satisfying growing needs, wealth temptation, the desire for success through profit, redistribution of capital. It is directed to the modification of economic concepts, creating false economic notions, myths, misrepresentation and selection of information, the impact on the conscious and unconscious (instincts, emotions), creation of false analogies, examples and implemented discursive structures. Discursive aspect finds ways

of expressing communicative manipulation using linguistic resources due to the type and genre of discourse. The article presents partial analysis of a speech by M.Asarov for confirming the economic policy development in Ukrainian parliament by deputies.

Key words: economic discourse, manipulation, manipulative means.